

~~۲۳۱۱۹۶۷~~

۲۳۵۷۰۹۶

واکاوی روند تحول عقلانیت در اندیشه های سیاسی ایران

مؤلف: دکتر سید علیرضا بهشتی

تهران

۱۴۰۰

سرشناسه: بهشتی، سید علیرضا، ۱۳۵۷-

عنوان و نام پدیدآور: واکاوی روند تحول عقلانیت در اندیشه‌های سیاسی ایران/

مؤلف سید علیرضا بهشتی.-

مشخصات نشر: تهران: ققنوس دانش، ۱۴۰۰

مشخصات ظاهری: ۱۷۶ص

شابک: ۸-۲-۹۸۰۲۳-۶۲۲-۹۷۸ قیمت: ۵۵۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی: فیا

کتابنامه: ص ۱۷۳-۱۷۶

موضوع: عقل گرایی - جنبه‌های سیاسی

موضوع: ایران - سیاست و حکومت

رده بندی کنگره: JAV ۶

رده بندی دیویی: ۳۲۰.۹۲

شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۰۰۹۰۴

عنوان: واکاوی روند تحول عقلانیت در اندیشه‌های سیاسی ایران

مؤلف: دکتر سید علیرضا بهشتی

ناشر: ققنوس دانش

صفحه آرا: انتشارات ققنوس دانش

طرح جلد: رامین امیر سلیمانی چاپخانه: نارنجستان

سال نشر: ۱۴۰۰ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه قیمت: ۵۵۰۰۰ تومان شابک: ۸-۲-۹۸۰۲۳-۶۲۲-۹۷۸

حق چاپ و نشر برای انتشار ققنوس دانش محفوظ می باشد، هر گونه تکثیر و کپی غیر مجاز، پیگرد قانونی دارد.

تهران: میدان انقلاب - خیابان ۱۲ فروردین - بعد از تقاطع وحید نظری - ساختمان فروردین -

پلاک ۲۸۶، طبقه دوم - واحد ۷ تلفن مرکز پخش: ۰۹۳۰۶۷۶۲۹۵۳-۵۵۳۱۲۳۰۰

پیشگفتار

توجه به تاریخ ایران با نگرشی تحلیلی از زاویه جامعه‌شناسی سیاسی هیچ‌گاه فرسوده نمی‌شود. هر جامعه‌ای، بر بستر لایه‌های متعدد تاریخی خود بنا شده و به زمان حال رسیده است. تاریخ هر جامعه نه فقط برای یادآوری لحظات شور انگیز و غرور آفرین، بلکه برای بررسی و تحلیل رویدادهای غم انگیز و حسرت بار باید مورد توجه قرار گیرد. در بستر تاریخ اجتماعی و سیاسی جوامع باید زیست تا به اکنون رسید. بی‌توجهی به متغیرها و عوامل مختلف تأثیرگذار بر تحولات اجتماعی سیاسی و اقتصادی جوامع در عرصه تاریخ، نشان از بی‌توجهی به آینده‌ی است که بر بستر گذشته شکل می‌گیرد. هدف از این نوشتار تحلیل و تبیین مفهوم عقلانیت و رابطه آن با متغیرهای متعدد جامعه سیاسی و رویدادها و تحولات اجتماعی و سیاسی ایران و شناخت شکاف‌ها و بحران‌های موجود در دوره مشروطه است. آثار بسیاری درباره رویدادها و وقایع ایران قرن نوزدهم و دوره مشروطه نوشته شده است. اما این اثر با افزودن علاوه بر توجه به تمام سمت و سوها و آرا و نظریات نظریه پردازان مختلف با افزودن نگرش تحلیلی به فراز و فرود عقلانیت در تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در آن دوران، به دنبال ایجاد فهم سیاسی نسبت به امر سیاسی و وجود یا عدم وجود نقد، اندیشه ورزی، جمع

گرایی، شکاف بین نظام سیاسی و جامعه و از سوی دیگر واکاوی بحران عقلانیت در پدیده‌های تاثیر گذار سیاسی است.

برای نگارش این کتاب، اساتید بزرگوار و فرهیخته‌ای نگارنده را یاری کردند. بی‌گمان بی‌همراهی این استادان بزرگوار، نگارش این کتاب میسر نمی‌شد.

ابتدا از استاد ارجمند جناب آقای دکتر احمد موثقی که با مهربانی و اندیشه ورزی خود، بارقه امید و انگیزه را در من تثبیت کرد سپاسگزارم. بی‌پرده بگویم، شور عقلانی این استاد فرزانه همراه با خردورزی ژرف ایشان در تاریخ ایران دوره قاجار بود که بر انگیزه من در نگارش این کتاب افزود.

همچنین از راهنمایی و روشن بینی و راهنمایی استاد ارجمند دیرینه و راهنمای همیشگی من از دوران آغاز تحصیلات تکمیلی، جناب آقای دکتر حمید احمدی سپاسگزاری می‌کنم که در طرح مساله و تعریف و تبیین متغیرها مرا یاری کردند.

از استاد ارجمند و فرزانه، جناب آقای دکتر علیرضا ازغندی به عنوان یکی از بزرگترین صاحب‌نظران جامعه سیاسی ایران، نیز سپاسگزارم. استادی که با غور کردن در جامعه سیاسی ایران به ویژه ایران قرن نوزدهم به بعد، پرسش‌های بسیاری را در ذهن من آفرید. در پایان از همراهی و راهنمایی استاد ارجمند جناب آقای دکتر مجید توسلی نیز سپاسگزاری می‌کنم.

نویسنده

اردیبهشت ۱۳۹۸

فهرست مطالب

۴	پیشگفتار.....
۸	مقدمه.....
۱۱	فصل اول: گذری بر معنای عقلانیت.....
۱۲	عقلانیت حداکثری.....
۱۴	عقلانیت از دیدگاه ماکس وبر.....
۲۳	عقلانیت ابزاری.....
۲۴	تمایز و عقلانی شدن.....
۲۶	انتخاب عقلانی.....
۲۸	عقلانیت انتقادی.....
۳۱	عقلانیت دینی.....
۳۵	عقلانیت در قرآن.....
۳۹	ارزش عقلانیت.....
۴۱	عقلانیت و اجتهاد در فقه سیاسی تشیع.....
۴۲	اخباریون و اصولیون.....
۴۶	اصولیون و اجتهاد.....
۵۵	فصل دوم: عقلانیت در گذر از سنت به تجدد در ایران قرن نوزدهم.....
۵۶	مقدمه.....
۷۱	مدرنیته، مدرنیزاسیون و تجدد.....
۷۵	فصل سوم: رابطه قدرت سیاسی و اندیشه‌های سیاسی در ایران دوره مشروطه خواهی.....
۷۶	مقدمه.....
۸۸	عقلانیت، اقتدار و مشروعیت.....
۹۳	فصل چهارم: نخبگان، گروه‌های اجتماعی و تقابل گفتمان.....
۹۴	مقدمه.....

۱۰۱	رویکردهای دینی
۱۰۲	گفتمان سنت
۱۰۳	شیخ فضل الله نوری
۱۰۶	گفتمان اصلاح
۱۰۶	سید محمد طباطبایی
۱۰۹	محمد حسین نائینی
۱۱۲	نائینی، یک نظریه پرداز سیاسی
۱۱۶	الف- مشاهده بی نظمی
۱۱۹	ب- طرح مساله استبداد
۱۲۱	ج- تشخیص درد
۱۲۵	د- نائینی و بازسازی جامعه
۱۲۷	راه درمان
۱۳۲	گفتمان تجدد
۱۳۲	ملکم خان
۱۳۷	آخوند زاده
۱۴۱	جریان روشنفکری
۱۴۳	طبقه متوسط
۱۴۸	فصل پنجم: مطلق گرایی و قانون گریزی
۱۴۸	مقدمه
۱۴۹	قانون گریزی
۱۵۱	مطلق گرایی
۱۵۵	فصل ششم: بحران هویت در اندیشه های سیاسی
۱۵۶	مقدمه
۱۷۱	منابع

مقدمه

مفهوم عقلانیت طی قرن‌ها دچار تغییرات و تفسیرهای مختلف شده است. متغیرهای مختلف سیاسی و اجتماعی از یک سو و آموزه‌ها و دکترین‌های مبتنی بر مطلق‌گرایی یا نسبی‌گرایی در اندیشه‌ها و ایدئولوژی‌های مختلف از سوی دیگر سبب شده است تا عقلانیت در مقاطع مختلف زمانی و در اندیشه‌های نظریه پردازان مختلف گاهی یک‌ه تاز کشمکش‌های میدان سیاست باشد و گاه در پس پرده محافظه کاری در تقابل با تغییرات قرار گیرد؛ گاه از فضای انتزاعی بیرون بیاید و در متن جامعه و عینیت‌ها به تغییر تار و پود قدرت سیاسی پیون‌دازد و گاه نیز در غرقابی از تئوری‌ها در محدوده نظر درجا بزند و در بستر گفتمان بین نخبگان بدون ورود به متن جامعه رویکردی تصنعی داشته باشد. عقلانیت در جامعه ایرانی نیز به تناسب تاثیر متغیرهای مختلف فرهنگی، سیاسی و اجتماعی از درون جامعه و تاثیر متغیرهای محیطی بیرونی، فراز و فرودهای بسیاری داشته است. در این نوشتار، تمرکز بر عقلانیتی است که بیشتر به فرود تمایل داشته تا تعالی و فرازی مستمر و بالنده. به بیان دیگر مفهوم عقلانیت نه به معنای داشتن خرد بلکه به معنای خردورزی در امر سیاسی و ساختار جامعه سیاسی ایران دارای پراکندگی و گسست‌های متعدد مفهومی بوده است. شاید اگر این گسست‌ها همواره در مسیری برای تحول و بالندگی بود، آسیب‌ی جدی به شمار نمی‌رفت. ولی مشکل آنجاست که این دگرگونی‌ها در مفهوم، جایگاه و نقش عقلانیت در تحولات جامعه سیاسی ایران، توزیع قدرت، رابطه نیروها و احزاب مختلف سیاسی و اجتماعی با یکدیگر، به دنبال گذر از گذاری دراز مدت نبوده است. بلکه سبب شده است که جامعه ایرانی همواره دارای

گذاری نامحدود در بستر سنت و مدرنیسم در تمامی شاخص‌ها و مصادیق آن باشد. این مسیر پر از گسست در تاریخ ایران سبب شکل نگرفتن گفتمان‌های بنیادین در مقاطع مختلف تاریخی بوده است. از آنجا که دوره قاجار از یک سو آغاز دوران تاریخ معاصر ایران و آشنایی ایرانیان با مدرنیته و از سوی دیگر ورود غرب به دوران صنعتی شدن و رشد فزاینده مدرنیسم و مصادیق عینی مدرنیته است، همچنین دورانی است که ایران از اقتدار تاریخ خود گذر کرده وارد فضایی از قدرت سیاسی خودکامه و استبدادی می‌شود. از سوی دیگر در این دوران است که استعمار نیز با تمام قدرت گسترش می‌یابد و ایران نیز به عنوان کشوری توسعه نیافته در تمامی شاخص‌های توسعه زیر سیطره قدرت‌های برتر دنیا و به عبارت دیگر میدان رقابت آن‌ها قرار می‌گیرد، می‌تواند نقطه آغازی برای بررسی موانع و چالش‌های پیش روی عقلانیت در جامعه ایران باشد. بر این اساس دوره مشروطه دوره‌ای است که جایگاه عقلانیت دارای فراز و فرودهای متعدد و زیادی است. به عبارت دیگر دوره ناصری و دوره مظفرالدین شاه دورانی است که بستر راکد جامعه سیاسی (اگر بر وجود آن صحه بگذاریم) وارد تب و تاب جدید می‌شود. چرا که در زمان پادشاهان دیگر قاجار نمودهای زیادی از عقلانیت در بسترهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دیده نمی‌شود. دورانی که حکومت برای خود است و جامعه برای خود. گرچه جنگ‌های ایران و روس در دوره فتعلی‌شاه را می‌توان مقدمه‌ای برای فهم سیاسی مردم نسبت به پدیده استعمار و بارقه‌هایی حتی کم سود از عقلانیت را مشاهده کرد. اما نتایج پس از جنگ و از دست رفت ایالت‌های ایران آن قدر تاریک و سرد است که انگیزه جنگ با روس و دفاع از هویت و حاکمیت ملی ایران

چندان به چشم نمی‌آید. گواه این موضوع گذر سریع نظریه پردازان و اندیشمندان سیاسی از این مقطع است. اما در دوره ناصری ایران وارد در همه شاخص‌های سیاسی وارد مقطع جدیدی می‌شود که نقش عقلانیت و بود و نبودش در گفتمان‌های مختلف به تدریج شکل می‌گیرد. تعامل و از سوی دیگر تقابل با غرب، جوانه‌های شکل‌گیری تدریجی طبقه متوسط و کشمکش‌های اصحاب سیاست، شکل‌گیری حرکت‌های ضد استبدادی در خارج از ایران، ورود جریان دینی و از سوی دیگر جریان‌های غیر دینی در عرصه امر سیاسی به عنوان گفتمان‌های تاثیر گذار، رفت و آمد تحصیلکردگان به خارج از کشور، شکل‌گیری جریان‌های روشنفکری، نوگرا و سنت گرا با بستری نظری در نوشتارها، چاپ روزنامه‌های مختلف در ایران و خارج از ایران و شکل‌گیری مصادیق تجدد در ایران از مواردی است که در دوره ناصری و مظفرالدین شاه بخش مهمی از تاریخ سیاسی ایران را رقم می‌زند. با توجه به اینکه در دوران از نظر زمانی نیز بیش از ۷۰ سال تاریخ سیاسی ایران را شامل می‌شود. بر این اساس در این مجلد سعی بر آن است تا تمرکز ما بر جایگاه و نقش عقلانیت در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران در دوره پیش و قبل از مشروطه در دوران زمامداری ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه و محمد علی شاه باشد. امیدواریم بتوانیم سایر نظام‌های سیاسی پسین ایران را با تمرکز بر عنصر عقلانیت و آسیب‌های نبود توجه به آن در زمانی نه چندان دور در مجلد‌های دیگری، واکاوی و بررسی کنیم.

مؤلف